

УДК 343.9.018

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i6.303>**Т. І. Тіточка**

кандидат юридичних наук, докторант

Донецького державного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0002-5924-614X

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ВІКТИМНОСТІ

У статті розглянуто особливості методології дослідження ювенальної віктимності. Автор зазначає, що віктимологія протягом тривалого часу вважалась одним із напрямів кримінологічного вчення, що обумовлювалось очевидною інтеракцією кримінального правопорушника та потерпілого як основної детермінанти суспільно небезпечного діяння. На сучасному етапі розвитку циклу кримінально-правових наук ученими було доведено, що віктимологія є окремим ученням у межах предмета кримінології. Саме тому, як і кримінологію, її цікавить проблема створення сучасних стратегій ефективного запобігання кримінально протиправній діяльності. Однак методологія віктимологічного дослідження нині залишається аналогічною кримінологічній. Зазначено, що в сучасному розумінні існує такі три категорії проблемних питань методології дослідження ювенальної віктимності: проблемні питання, пов'язані з трансцендентними атрибутивними ознаками феномена ювенальної віктимності; проблемні питання, пов'язані з імперативністю та субпідрядністю віктимологічної науки; проблемні питання, обумовлені станом методологічних розробок у вітчизняних кримінально-правових науках. Звертається увага на те, що в складній взаємодії наук кримінально-правового циклу втрачається єдиний елемент, котрий їх об'єднує за загальною метою, яка полягає у подоланні кримінально протиправної активності. Таке подолання можливе виключно за рахунок перевиховання кримінального правопорушника та жертви шляхом зниження індексу її віктимності. Низка сучасних методів, спрямованих на вивчення кримінально протиправних діянь та віктимної поведінки жертви, застосовується або неповною мірою, або неправильно, що приводить до втрати дієвості та отримання неправдивих результатів дослідження. Саме тому в сучасних дослідженнях вчені все частіше намагаються створювати комплекси взаємозалежних, але різних за своєю сутністю методів.

Підсумовується, що методологія дослідження феноменології ювенальної віктимності являє собою взаємоузгоджений комплекс методів та прийомів наукового пізнання особливостей виникнення та розвитку ювенальної віктимності, її понятійно-категорійного апарату, детермінації, способів та форм запобігання, що відбувається шляхом іманентного руху мислення від феномена до сутності шляхом трансформації абстрактного в конкретне та одичного в узагальнене.

Ключові слова: методологія, неповнолітні, дослідження, діалектика, протиправна активність, віктимність, метод, методика.

Titochka T. I. METHODOLOGY OF JUVENILE VICTIMIZATION STUDY

The article considers the peculiarities of the methodology of juvenile victimization research. The author points out that victimology have long been considered one of the areas of criminological doctrine, due to the obvious interaction of the criminal offender and the victim as the main determinant of a socially dangerous act. At the present stage of development of the cycle of criminal law sciences, scientists have proved that victimology is a separate doctrine within the subject of criminology. That is why, like criminology, she is interested in the problem of creating modern strategies for the effective prevention of criminally illegal activities. However, the methodology of victimization research currently remains similar to criminological. It is pointed out that in the modern sense there are three categories of problematic issues of the methodology of juvenile victimization research: 1) problematic issues related to the transcendent attributive features of the phenomenon of juvenile victimhood; 2) problematic issues related to the imperative and subcontracting of victimization science; 3) problematic issues due to the state of methodological developments in the domestic criminal law sciences. Attention is drawn to the fact that in the complex interaction of the sciences of the criminal law cycle, the only element that unites them for a common goal, which is to overcome criminal activity, is lost. Such overcoming is possible only due to re-education of the criminal offender and the victim, by lowering the index of her victimhood. A number of modern methods aimed at studying criminally wrongful acts and victim behavior of the victim are used either not fully or incorrectly, which leads to loss of effectiveness and false results of the study. That is why in modern research, scientists are increasingly trying to create complexes of interdependent but different in nature methods. It is concluded that the methodology of research of the phenomenon of juvenile victimhood is a mutually agreed set of methods and techniques of scientific knowledge of the origin and development of juvenile victimhood, its conceptual and categorical apparatus, determination, methods and forms of prevention, which occurs by immanent in the concrete and the singular in the generalized.

Key words: methodology, minors, research, dialectics, illegal activity, victimhood, method, technique.

Вивчення методологічних засад є невід'ємною частиною будь-якого наукового дослідження. Методологія є каркасом, на якому будується система знання про явища та процеси оточуючого об'єктивного середовища. Не заперечуючи те, що здебільшого методологія наукових досліджень є більш-менш статичною та вичерпною сукупні-

стю підходів до процедури отримання знань, звертаємо увагу на деяку варіативність, яка залежить від науки та бажаних результатів. В цьому контексті наочним та яскравим прикладом є віктимологія, що обумовлено її тривалою кореляцією з кримінологією. Диференціюються методологічні підходи також усередині самої науки. Нині

йдеться про такий самостійним напрям, як ювенальна віктимологія, яка присвячена вивченню причин та умов віктимності неповнолітніх осіб. В загальному розумінні ювенальна віктимність є комплексним (складеним) феноменом, який включає низку сполучених елементів, кожен із яких має вивчатись як самостійно, так і у взаємозв'язку та взаємозалежності. Враховуючи наведене, доцільним вважаємо більш детальний розгляд методологічних засад дослідження ювенальної віктимності.

Розрізняють чотири такі рівні методології:

1) рівень загальнонаукової методології, на якому присутня загальна діалектична логіка, притаманна всім сферам наукового пізнання, побудована на загальнонаукових принципах, філософському підході до пізнання, саме тому він вважається найвищим;

2) рівень, на якому для певної сфери наукового пізнання, такої як суспільствознавство, психологія чи правознавство, до якого належить також кримінологія, застосовується загальна методологія;

3) спеціальний рівень, оскільки він є методологією окремої науки, якою є кримінологія;

4) методика пізнання множини своєрідних явищ, відображення феноменології, яка притаманна тільки певній конкретній реальності та дає змогу пізнавати і впливати на неї найбільш ефективно, специфічно та професійно [1, с. 116].

Віктимологія протягом тривалого часу вважалась одним із напрямів кримінологічного вчення, що обумовлювалось очевидною інтеракцією кримінального правопорушника та потерпілого як основної детермінанти суспільно небезпечного діяння. На сучасному етапі розвитку циклу кримінально-правових наук ученими було доведено, що віктимологія є окремим ученням у межах предмета кримінології. Саме тому, як і кримінологію, її цікавить проблема створення сучасних стратегій ефективного запобігання кримінально протиправній діяльності. Однак методологія віктимологічного дослідження нині залишається аналогічною кримінологічній.

Загалом якщо говорити про методологічну основу віктимологічного пізнання, то воно ґрунтується на використанні матеріалістичної діалектики – науки про загальні закони, рухи, зміни, оновлення й розвиток природи, суспільство та мислення. Діалектичний матеріалізм визнає різноманітність і різні рівні розвитку матерії, залежність свідомості від суспільного буття, діалектичної єдності соціального і біологічного в особистості, суперечливий характер її формування, матеріалістичну діалектику трактування причинності тощо. Віктимологія, як і кримінологія, використовує також інші вихідні положення матеріалізму та діалектичної логіки (закони, категорії, основні логічні принципи і прийоми,

а також вимоги теорії пізнання), які є необхідними і достатніми для дослідження свого предмета й отримання про нього нового знання. Отже, методологія віктимології розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів, категорій, логічних принципів, способів і прийомів, якими ця наука користується під час опису, вивчення та аналізу фрагментів реальної дійсності, що складають предмет цієї науки, а також під час створення нового знання [2, с. 19]. Матеріалістична діалектика, на нашу думку, є підґрунтям будь-якого кримінально-правового дослідження. Говорячи про ювенальну віктимологію, маємо підкреслити, що остання дає змогу встановити процес розвитку віктимізації підлітків, її соціально-правову сутність, спрогнозувати еволюційні тенденції у взаємозв'язку та взаємозалежності із соціально-економічними, політичними, педагогічними та психофізіологічними детермінантами.

Таким чином, методологія віктимології є складовою частиною загальної діалектичної методології теорії пізнання і вирішує питання отримання достовірної та певної інформації щодо предмета науки. Інструментами її здобування є методи. Метод – це основний шлях і засіб збирання, оброблення зібраних даних, матеріалів про предметні явища віктимології. Сукупність необхідних для дослідження методів створюють його методіку, тобто поняття, яким визначається набір конкретних способів і прийомів, за допомогою яких дослідник намагається одержати шукані знання у межах поставлених ним завдань. Оскільки віктимологія, як і кримінологія, є фактично соціолого-психологічною наукою, то її методика тяжіє до соціологічних і психологічних методів дослідження. Навряд чи можна вказати на наукову методіку пізнання, котра належала б виключно віктимології, як, наприклад, медицині. Як і всі інші теорії, що виникли на стику наук (віктимологія – соціологія – кримінологія – психологія тощо), вона базується на методиці своїх «найближчих родичів», хоча має певні особливості. Особливості ці пояснюються тим, що у дослідницькому ланцюгу «жертва – середовище – злочинець» на масовому рівні вивчається у взаємозв'язку і співвідношенні не тільки жертва, але й особистість та поведінка злочинця, а також оточуюче їх середовище, яке або сприяє віктимізації, або створює конкретні життєві ситуації і формування кримінальної мотивації, тому методичний набір у ході віктимологічних досліджень різноманітний. Використовуються ті методи, які дають змогу виділити суттєві, визначальні, типові факти й процеси, що обумовлюють віктимологічні явища [2, с. 20]. У зв'язку з цим у сучасному розумінні існує три такі категорії проблемних питань методології дослідження ювенальної віктимності:

– проблемні питання, пов'язані з трансцендентними атрибутивними ознаками феномена ювенальної віктимності;

– проблемні питання, пов'язані з імперативністю та субпідрядністю віктимологічної науки;

– проблемні питання, обумовлені станом методологічних розробок у вітчизняних кримінально-правових науках.

До проблем першої категорії можна віднести такі:

1) малодослідженість феномена ювенальної віктимності, що приводить до набуття нею іманентних ознак та, як наслідок, створення неправильного уявлення про причини та умови підліткової віктимності;

2) відсутність повноцінних міжгалузевих зв'язків ювенальної віктимології з іншими науками кримінально-правового циклу; «ізоляція» внутрішньої кореляції між загальним віктимологічним вченням та його ювенальним напрямом;

3) низький рівень емпірико-технічного пізнання феномена ювенальної віктимності.

До другої категорії проблем належать такі:

1) «конформність» понятійно-категоріального апарату, обумовлена впливом кримінологічної науки;

2) відсутність індивідуального інструментарію впливу на ювенальну віктимність;

3) відсутність системного підходу до вивчення феномена ювенальної віктимності.

Третя категорія проблем включає такі:

1) консервативність методології наук кримінально-правового циклу;

2) «науковий плюралізм»;

3) відсутність єдиного розуміння методів дослідження віктимологічних феноменів.

Цікавим фактом є наявність максимально тісного взаємозв'язку методології ювенальної віктимології з аналогічною кримінально-правовою. Такий стан речей пов'язаний із популяризацією еклектичного підходу до розуміння девіації та віктимності у їх філософському та соціологічному вимірі. Звичайно, це привело до поступового руйнування постмодерністського нормативізму.

Вчені зазначають, що деїфікація нормативистського підходу (віра в норму як в універсальний регулятор) обумовлювала протиріччя між сутністю права на безпеку та безпековими очікуваннями можновладців. Так, більшість видів економічних реформ виконавчої влади на шляху до руїни національної економіки та добробуту України додатково обґрунтовувалась дослідженнями необхідності криміналізації окремих видів економічної поведінки, боротьби з економічною злочинністю, детінізацією економіки, протидії корупційним практикам тощо. Відчуження капіталу від товаровиробників, інфляція та псевдоприватизація у 90-ті рр. привели до теоретичного обґрунтування необхідності диверсифікації відповідально-

сті за правопорушення у сфері економіки. У 2005 р. після запуску державної економічної програми «Назустріч людям» було прийнято рішення про гуманізацію відповідальності за зазначені злочини, а пізніше – декриміналізацію діянь (хоча, як відомо, каральні практики було замінено позасудовою дисциплінарною репресією). Саме економічні злочини стали таким собі камікадзе від верховенства закону. Проте ще Генрі Стенлі Беккер, розглядаючи економіку злочину та покарання, вказував на раціональність ірраціонального вибору злочинної поведінки. Отже, універсальність методу диверсифікації злочинного та караного обмежується економікою ринкових відносин та підтримується політикою економічних відносин, тобто негативні аспекти криміналізації діяння повинні дорівнювати максимальним позитивним наслідкам від неї [3, с. 196]. Диверсифікацію сьогодні можна сміливо назвати однією з рис ювенальної віктимології. Очевидним є природне розширення детермінаційного комплексу віктимності, котре потребує застосування диверсифікованого підходу до оцінювання особливостей поведінки жертви. Деїфікація норм кримінального законодавства має наслідком відхід від його «банального» сенсу, котрий полягає у прагненні встановити суспільну небезпеку діяння та покарати за його вчинення. Таким чином, відбувається розмиття злочинного та втрачається сутність рольового розподілу жертви й кримінального правопорушника. Це підтверджує складну, багаторівневу взаємодію кримінального права, кримінології та ювенальної віктимології, що обумовлює частково схожу методологію їх наукового пізнання.

Компенсація та реституція, кримінально-правове поведження та компроміс, рівні можливості дисциплінарних практик та покарання, диференціація засобів впливу залежно від стану можливостей кримінально-виконавчої системи – усі ці підходи разом з іншими зазначають лише тенденцію релятивізму кримінально-правового впливу та диференціації моделей (концептів) нормативної усталеності розвитку права. Виникає просте питання. Чому у сучасних кримінально-правових дослідженнях так багато аналізу питань криміналізації відповідних явищ та процесів і застосування новітніх (альтернативних) покарань та заходів впливу і так мало аналізу ефективності відповідних покарань чи прогнозу ефективності норми? Можливо, тому, що еклектика кримінального права виконує позитивну функцію формування державного образу регулювання чогось *sui generis*, але не формування сенсу кримінального права? [3, с. 197]. У складній взаємодії наук кримінально-правового циклу втрачається єдиний елемент, котрий їх об'єднує за загальною метою, яка полягає у подоланні кримінально протиправної активності. Таке подолання можливе виключно

за рахунок перевиховання кримінального правопорушника та жертви шляхом зниження індексу її віктимності. Низка сучасних методів, спрямованих на вивчення кримінально протиправних діянь та віктимної поведінки жертви, застосовується або неповною мірою, або неправильно, що приводить до втрати дієвості та отримання неправдивих результатів дослідження. Саме тому в сучасних дослідженнях вчені все частіше намагаються створювати комплекси взаємозалежних, але різних за своєю сутністю методів.

В останні десятиріччя традиційний метод редукції у пізнанні соціальних явищ та процесів (переносу закономірностей існування окремого на закономірності цілого загалом) було доповнено принципом елевації (піднесення), який заснований не стільки на механістичній дуальній, скільки на холістичній об'єднуючій методології. Використовуючи метод холізму у кримінальному праві, маємо сенс розглядати світ (суспільство, індивіда) як нерівноважну систему особливого роду, сталість якої забезпечується штучним опосередкуванням зовнішніх (із природним середовищем) та внутрішніх відносин [4, с. 64]. Культуру в такому контексті формує комплекс усіх пов'язаних із розвитком механізмів, зокрема засоби та інші матеріальні продукти, мови, міфології, мораль, право. Базовий принцип нормативної усталеності кримінального права встановлюється на основі компромісу у взаємовідносинах суспільства, природи та індивідів. Іншими словами, норма повинна бути зрозумілою та прийнятною суспільством та окремими громадянами, тобто не тільки її розробниками та науковими радами [3, с. 197]. З іншого боку, кримінальне право – наука більш обмежена за рахунок існування певних «рамочок», які визначають структурну композицію кримінального законодавства за таким алгоритмом: заборона – протиправний акт – кримінальна відповідальність та її наслідки. Кримінологія та, відповідно, віктимологія є науками кримінально-правового характеру, але з невеликим відхиленням у психологію, котра дає змогу дослідити детермінацію девіантності та віктимності більш глибоко, будуючи каркас наукового знання на пізнанні філософії та ретроспективному аналізі. Ювенальна віктимологія є ще більш складною наукою, оскільки вона орієнтована

на специфічну категорію жертв, якими є особи з фізіологічно незрілою системою моральних цінностей та відсутністю знань, необхідних для «здорового» реагування на зовнішні подразники. Саме тому, як вбачається, методологія пізнання феномена ювенальної віктимності має дещо відрізнитись від загальної віктимологічної методології. На нашу думку, методологія дослідження ювенальної віктимності має включати в себе такі три рівні: структурно-функціональний – найвищий рівень методології дослідження, який полягає у теоретичному (філософсько-світоглядному) сприйнятті причин та умов підліткової віктимності; загальнонауковий та конкретно-науковий – другий рівень, який полягає у застосуванні алгоритмічного комплексу елементарно-базового інструментарію, необхідного для будування моделі ювенальної віктимності; емпірико-технічний – третій рівень, необхідний для перевірки знань, отриманих на інших рівнях, на практиці задля будування тактики протидії ювенальній віктимності.

Отже, проведені дослідження дали змогу підсумувати, що методологія дослідження феноменології ювенальної віктимності являє собою взаємоузгоджений комплекс методів та прийомів наукового пізнання особливостей виникнення та розвитку ювенальної віктимності, її понятійно-категорійного апарату, детермінації, способів та форм запобігання, що відбувається шляхом іманентного руху мислення від феномена до сутності шляхом трансформації абстрактного в конкретне та одиничного в узагальнене.

Література

1. Гаухман Л. Д. Організована злочинність: поняття, види, тенденції, проблеми кримінально-правової боротьби. Москва : Академія МВС СРСР, 1993. 212 с.
2. Віктимологія : навчальний посібник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. Харків : Право, 2017. 308 с.
3. Туляков В. О. Новітні методи у дослідженнях науки кримінального права. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 195–198.
4. Мамчур Е. А. Универсальный эволюционизм и глобальные проблемы. Directmedia. 2013. 253 с.